

Історія

УДК 271.22(477.411)-788-057.87"195"

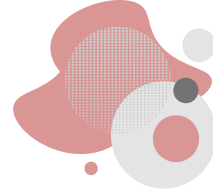
DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.19412371>

**«Хто відповідь на Страшному суді?»:
Емоції, протест і субординація в Київській Духовній Семінарії
1950-х років (випадок Петра Гончаренка)**

Архімандрит Митрофан (Олексій Божко),
аспірант, Інститут історії України Національної академії наук України,
м. Київ, Україна, <https://orcid.org/0000-0001-7235-5351>

Прийнято: 15.03.2026 | Опубліковано: 30.03.2026

***Анотація. Мета дослідження** — аналіз дисциплінарних практик Київської духовної семінарії у першій половині 1950-х рр. Основна увага зосереджена на вивченні механізмів функціонування православної освітньої інституції в умовах тоталітарного радянського режиму крізь призму індивідуального досвіду семінариста П. Гончаренка. Автор прагне розкрити природу конфлікту між особистою релігійною етикою вихованця та адміністративно-ієрархічною логікою церковного керівництва. **Методологічну основу** роботи становить мікроісторичний підхід, що дозволяє через опис «малої» події висвітлити глобальні соціокультурні процеси. Також застосовано інструментарій історії емоцій для аналізу «емоційної дисципліни» та суб'єктивного досвіду акторів. Ключовим джерелом дослідження став лист П. Гончаренка до екзарха України, який проаналізовано як его-документ, що відбиває релігійну свідомість тогочасної молоді. **Результати.** У статті реконструйовано перебіг*

конфлікту, спричиненого емоційною реакцією семінариста на усунення його духовного наставника з парафії. Виявлено, що в семінарському середовищі панував специфічний режим контролю, який вимагав від учнів не лише формальної покори, а й відмови від публічних моральних суджень щодо дій ієрархії. Досліджено стратегії поведінки ключових акторів: «неінституційну» релігійність братів Гончаренків, що межувала з містичним ідеалізмом; методи ідеологічної «деконструкції» досвіду віруючих з боку державних уповноважених; а також посередницьку роль ректорату КДС. **Висновки.** Доведено, що випадок П. Гончаренка є показовим дзеркалом структурного протиріччя епохи — конфлікту між автономною християнською етикою та інституційною логікою виживання Церкви в радянській державі. Наслідком цього протиріччя ставало «м'яке витіснення» щирих, але незручних особистостей із системи.

Ключові слова: Російська Православна Церква, Церква в Україні, повсякденність, історія емоцій, мікроісторія, духовенство, соціум, радянська політика, релігійна етика, духовна освіта, церковно-державні відносини, дисциплінарні практики, дисидентство.

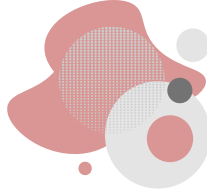
“Who Will Answer at the Last Judgment?”:

Emotions, Protest, and Subordination in the Kyiv Theological Seminary of the 1950s (The Case of Petro Honcharenko)

Archimandrite Mitrophan (Oleksii Bozhko),

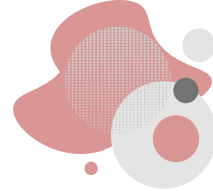
PhD Student, Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences
of Ukraine, Kyiv, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0001-7235-5351>

Abstract. *The study aims to analyze the disciplinary practices of the Kyiv Theological Seminary during the first half of the 1950s. The focus is on examining*

*the mechanisms of a private Orthodox educational institution functioning under the totalitarian Soviet regime through the lens of the individual experience of seminarian Petro Honcharenko. The author seeks to reveal the nature of the conflict between the student's personal religious ethics and the administrative-hierarchical logic of the church leadership. The **methodological basis** of the work is the microhistorical approach, which allows for the illumination of global socio-cultural processes through the description of a "small" event. The toolkit of the history of emotions is also applied to analyze "emotional discipline" and the subjective experience of the actors. The key source of the study is P. Honcharenko's letter to the Exarch of Ukraine, analyzed as an ego-document reflecting the religious consciousness of the youth of that time. **Results.** The article reconstructs the course of the conflict caused by the seminarian's emotional reaction to the removal of his spiritual mentor from the parish. It was revealed that a specific regime of control prevailed in the seminary environment, requiring from students not only formal obedience but also a complete rejection of public moral judgments regarding the actions of the hierarchy. The behavioral strategies of key actors are investigated: the "non-institutional" religiosity of the Honcharenko brothers, bordering on mystical idealism; methods of ideological "deconstruction" of the believers' experience by state officials; and the mediating role of the rectorate. **Conclusions** prove that Petro Honcharenko's case is a revealing mirror of the structural contradiction of the era — the conflict between autonomous Christian ethics and the institutional logic of the Church's survival in the Soviet state. The consequence of this contradiction was the "soft displacement" of sincere but "inconvenient" personalities from the system.*

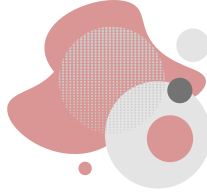
Keywords: *Russian Orthodox Church, Church in Ukraine, everyday life, history of emotions, microhistory, clergy, society, soviet policy, religious ethics, theological education, church-state relations, disciplinary practices, dissidence.*

Постановка проблеми. Повсякденне життя духовних навчальних закладів залишається відносно малодослідженим полем у межах історії релігії та суспільства в Радянському Союзі. Історіографія, присвячена становищу Православної Церкви в СРСР, традиційно зосереджувалася на питаннях державно-церковних відносин, інституційних трансформацій та репресивної політики. Натомість значно менше уваги приділялося внутрішнім практикам функціонування церковних інституцій, зокрема духовних семінарій, як специфічних просторів формування дисципліни, ієрархії та моделей поведінки майбутнього духовенства.

Аналіз досліджень та публікацій. У сучасній історіографії окреслено ширший контекст існування релігійності в СРСР: дослідження П. Бондарчука [3, 4, 5], А. Апанасенка, А. Бубнова [1, 6] та Н. Шліхти [21] висвітлюють трансформації релігійної свідомості, поєднання «православної» і «радянської» ідентичностей та стратегії лояльності віруючих. Питання опору й напружень між віруючими та церковною ієрархією розкрито у працях Ю. Данилюка [9], Н. Шліхти [22] та О. Бажана [2], що дозволяє розглядати індивідуальні прояви незгоди як частину ширшого соціального явища. Водночас окремий напрям становлять дослідження духовних навчальних закладів (В. Войналович [7], В. Оліцький [14], прот. О. Федчук [15, 16], архім. Митрофан (Божко) [11, 12, 13, 23]), які аналізують умови навчання, дисциплінарні практики та вплив радянської влади на формування семінарського середовища.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри це, внутрішні механізми регуляції поведінки та емоцій у семінаріях залишаються недостатньо вивченими, особливо на рівні індивідуального досвіду. У цьому контексті перспективним є звернення до мікроісторичного підходу, який дозволяє аналізувати великі соціальні та політичні процеси через призму індивідуального досвіду. Поєднання мікроісторії з історією

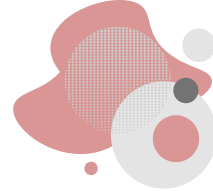

повсякденності та історією емоцій відкриває можливість дослідити не лише формальні норми, але й механізми їхнього практичного функціонування — зокрема, те, як регулювалися емоції, як інтерпретувалися прояви незгоди і як інституції реагували на порушення неформальних очікувань.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз механізмів, через які індивідуальна емоційна реакція на несправедливість трансформується у порушення дисципліни в межах духовної освітньої інституції. Як аналітичний кейс використано випадок Петра Гончаренка — вихованця Київської духовної семінарії (далі — КДС), чий лист до екзарха України з критикою церковної ієрархії спричинив виникнення конфліктної ситуації.

Джерельну основу дослідження становлять матеріали внутрішнього діловодства семінарії, листування з республіканським уповноваженим Ради у справах Російської Православної Церкви (далі — РПЦ), а також тексти звернень самого П. Гончаренка. Ці документи дозволяють реконструювати не лише перебіг подій, але й способи їх інтерпретації різними учасниками. Методологічно стаття поєднує мікроісторичний аналіз, історію емоцій та дослідження інституційних практик. Особлива увага приділяється тому, як різні актори використовують різні дискурси для легітимації власних позицій.

Виклад основного матеріалу. Петро Прокопович Гончаренко народився 1927 р. в с. Ташлик Ротмістрівського р-ну Київської обл. (нині — Смілянський р-н Черкаської обл.) в селянській родині. Освіта обмежувалася сімома класами школи. Під час Другої світової війни перебував на окупованій території, а з березня 1945 р. до листопада 1946 р. служив у лавах Радянської армії, був поранений. Після демобілізації закінчив курси закрійників. З 1948 р. працював охоронцем у лісгоспі та на бурякопункті, з 1949 р. — обліковцем, а з липня 1951 р. — вагарем у Каштанівському радгоспі Ротмістрівського р-ну. В сімейному відношенні — неодружений.

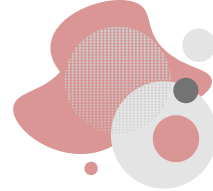

Батько помер, мати — Пелагея Дмитрівна — була хворобливою, старший брат загинув на війні, другий брат — Михайло (старший на рік) — проживав разом у сім'ї, сестра — заміжня. Серед інших вмінь обидва брати були художниками-самоучками [17, арк. 144–145; 20, арк. 22; 8].

До Київської духовної семінарії Петро вступив у 1952 р. разом зі своїм братом Михайлом. Цей крок не був для них випадковим. Рекомендація священика Митрофана Ковалю, який служив у с. Оситняжка Златопольського р-ну (нині — Новоукраїнський р-н) Кіровоградської обл., характеризує їх як «ідеальних послідовників православного віросповідання». На підтвердження настоятель вказував, що брати протягом 4 років, які він їх знав, регулярно ходили до церкви, долаючи відстань у 25 км незважаючи на негоду. При цьому Михайло навіть приймав участь в реставрації ікон [17, арк. 144]. Сам Петро характеризував о. Митрофана як «людину бездоганного життя, яку шанують навколо» і свого благодійника [20, арк. 22].

Отже, досемінарський досвід — життя в окупації, служба в армії, поранення, подальша робота — формували тип світосприйняття П. Гончаренка, в якому поєднувалися практичність, дисципліна і чутливість до питань справедливості. Його релігійне становлення проходило у парафіяльному середовищі, де віра не відокремлена від життя. Вона включала конкретні практики: довіру до духовника, участь у громаді, взаємну підтримку. У цьому контексті моральні категорії — справедливість, правда, відповідальність — мають не абстрактний, а безпосередній сенс. Цей початковий образ важливий: П. Гончаренко приходить у семінарію не як шукач кар'єри, а як носій внутрішнього ідеалу. Саме ця попередня «неінституційна» релігійність стане джерелом конфлікту.

Перші прояви його реакції на явища несправедливості фіксуються вже на початку навчання в семінарії. Під час зимових канікул 31 грудня 1952 р. — 20 січня 1953 р. він разом з братом Михайлом та товаришем

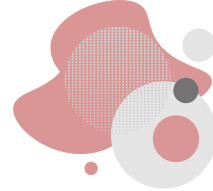

Яковом Караваєм став свідком дій місцевої влади в с. Оситняжка, які вони інтерпретували як переслідування віруючих. Йдеться про штрафи за надання притулку паломникам, адміністративні заходи, що обмежували доступ до храму, приниження. Особливо вразив епізод з хористкою — Вірою Арсенівною Пономаренко, котра була оштрафована на 500 руб. за те, що дозволила чотирьом замерзлим бабусям-богомолкам переночувати у себе. Оскільки вона була круглою сиротою, то сплатила лише 50 руб., які їй потім відшкодувала парафія [18, арк. 87–89 зв.].

Результатом цього досвіду стали два листи до екзарха України митрополита Іоанна (Соколова), в яких семінаристи висловлювали занепокоєння та обурення. Обидва листи не датовані. Перший — доволі емоційний і сповнений щирого подиву: як і за яким законом таке могло статися? Він закінчувався проханням з'ясувати причину цих «гонінь» і пояснити їм [18, арк. 87–88]. Другий — більш стриманий і конкретний, зокрема називав імена «гонителів»: дільничний міліціонер Мамуня та голова сільради Красилич. Він завершувався проханням звернути увагу на незаконні дії місцевої влади [18, арк. 89–89 зв.].

В цьому випадку викликають подив дві речі: віра вихованців 1 класу, що вони зможуть вплинути на ситуацію в своїй рідній парафії, і те, що вони звернулися одразу до найвищої церковної інстанції в УРСР. Можливо, це обговорювалося з священиком і прихожанами, можливо, це була їхня власна ініціатива, бажання скористатися своїм перебуванням в Києві і близькістю до центру церковного управління. Зміст звернень свідчить про апеляцію до морально-правових норм, а не про політичну опозиційність авторів.

Відповідь системи на ці листи виявляється показовою. 19 лютого 1952 р. митрополит переслав їх республіканському уповноваженому Григорію Корчевому [18, арк. 86]. Той викликав авторів на бесіду, де здійснив «деконструкцію» їхнього досвіду. Факти були «уточнені» і

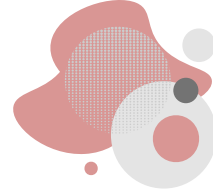

зменшені в масштабі (штраф — не 500, а 50 руб.), дії місцевої влади пояснені «об’єктивними причинами» (санітарні заходи проти епідемії серед худоби), а частина інформації визнана чутками (самі не бачили, а дізналися зі слів інших або листів священника). Самі семінаристи були звинувачені в «несерйозному» підході до справи і голослівних заявах про гоніння на віруючих [18, арк. 3–5].

Ключовим в цій ситуації стало не спростування, а делегітимізація скарг. Питання виявилось не у з’ясуванні їх правдивості, а в механізмі знецінення. Моральна реакція вихованців була переведена у площину помилки, їхній особистий досвід перетворений на «неперевірену інформацію», а емоції — на ознаку незрілості. Для П. Гончаренка цей епізод був першим зіткненням між індивідуальним моральним сприйняттям і інституційною інтерпретацією реальності.

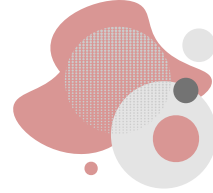
Звернення Гончаренків не змінило, а навіть погіршило ситуацію з їхнім духівником. Протягом весни — літа 1953 р. о. М. Коваль був звільнений місцевим єпископом з парафії та знятий обласним уповноваженим з реєстрації. Причиною цьому слугував не лише наведений інцидент, але й відмова співпрацювати зі спецорганами. Пізніше в своїх спогадах П. Гончаренко називав його «катакомбним» священником. Цей вираз можна інтерпретувати двояко: або о. Митрофан після звільнення почав служити підпільно, або він і раніше належав до групи «Істинно-Православної Церкви», опозиційно налаштованої до ієрархії після визнання нею радянської влади в 1927 р. [18, арк. 237; 10].

Як би там не було, становище о. М. Ковалья ставило і його духовних чад в опозицію до існуючої ієрархії, яка могла проявлятися приховано або відкрито. Протоколи Педагогічного зібрання Правління КДС вказують на певні порушення Гончаренками правил внутрішнього розпорядку (5 листопада 1953 р.) [18, арк. 191]. На засіданні 30 грудня їхня поведінка

знову стала предметом обговорення. Головна увага була прикута до старшого брата Михайла, який заявляв, що прийшов до семінарії заради небесного, а не земного. На цій підставі він відмовлявся ходити на співанки, бо дав обітницю не співати світських пісень. Проте в його діях проявлявся протест і до церковних речей: він не співав в храмі, не прислуговував у вівтарі, на день Ангела не причащався, як інші вихованці, а під час Великого посту говорив не з усіма, а окремо. Особливо впало в око те, що 6 грудня в день єпископської хіротонії архімандрита Нестора (Тугая), який щойно влітку закінчив КДС, він не підійшов до нього під благословення разом з іншими. Навіть відомий своїм аскетичним налаштуванням викладач Гермоген Шиманський відмітив, що Михайло знаходиться в духовній омані, лише себе вважає суворо православним, а всіх інших — безблагодатними. Враховуючи ці порушення та негативний вплив на інших вихованців, особливо на свого брата, всі присутні одноголосно висловились за його виключення. Натомість Петру знизили оцінку за поведінку з 5 до 4 балів і попередили про можливість відрахування, якщо його поведінка не зміниться [18, арк. 236 зв. – 237 зв.].

Доля старшого брата стала своєрідним прологом до історії Петра. Його виключили не за брак віри, а за її «надлишок», що виходить за межі контролю. Михайло спробував перевестися до Одеської семінарії. На запит від 28 січня 1954 р. туди відправили характеристику, що він має гарні здібності, працьовитість і старанність. Проте його релігійність межує із «загостреним містичним настроєм», вона наповнена «непомірним містицизмом», а сам він хибно переоцінює себе, надмірно постує, відмовляється від м'яса [19, арк. 37–38]. Цей випадок показує, що проблема полягала не в безбожності чи формалізмі, а в некерованому ідеалізмі. Семінарія в тоталітарних умовах не могла дозволити існування автономної духовної позиції, яка не підпорядковується адміністративній логіці. Для

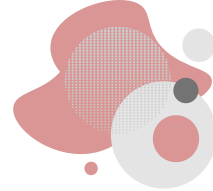

Петра це створювало подвійний тиск: з одного боку — приклад брата, з іншого — внутрішня вірність тим самим принципам.

Ключовим моментом розвитку конфлікту стало 9 жовтня 1954 р. — день пам'яті «апостола любові» Іоанна Богослова — день Ангела митрополита. Саме цього дня після урочистого богослужіння у Володимирському соборі 27-річний учень 3 класу КДС подав екзарху листа, в якому порушував питання несправедливого ставлення до свого духівника [20, арк. 22 зв. — 23]. У зверненні він наголошував, що знає його протягом семи років, високо оцінює його пастирське життя і не може примирити цей досвід із фактом усунення з парафії «без причини». Шанований старець був принижений і залишений без засобів до існування. Порівнюючи реальну ситуацію з моральними настановами, яких навчають у семінарії, П. Гончаренко доходив висновку про несправедливість дій церковної ієрархії [20, арк. 24] (на час звільнення священника Кіровоградську єпархію очолював єпископ Іларіон (Прохоров)).

Лист має водночас покірний і напружено-критичний характер. Автор просив митрополита звернути увагу на ситуацію та «заспокоїти його душу», підкреслюючи, що не має іншої інстанції для пошуку справедливості. Водночас він формулював риторичне запитання, яке надало зверненню особливої гостроти: «Чи думає хтось відповідати на Страшному суді Христовому за цей несправедливий вчинок?». Підписуючись як «дерзкий многогрішний послухник» і тричі звертаючись до адресата словами «Владико святий», Гончаренко поєднував ритуальну покору з фактичним моральним викликом.

З формального погляду, лист побудований у межах прийнятого церковного дискурсу: автор демонструє повагу до ієрархії, визнає свою підлеглу позицію, звертається з проханням про розгляд ситуації. Однак зміст звернення виходить за межі звичайної апеляції. Гончаренко не просто

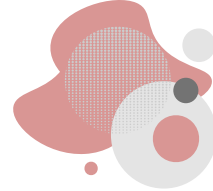

просить — він оцінює. Його текст містить чітке моральне судження щодо дій церковного керівництва і ставить під сумнів їхню справедливість. Ключовим елементом є апеляція до Страшного суду. Вона виконує не лише риторичну, але й концептуальну функцію: переносить конфлікт із площини адміністративного рішення у сферу абсолютної відповідальності. Таким чином, Гончаренко фактично пропонує альтернативну ієрархію оцінювання, в якій остаточний суд належить не інституції, а трансцендентному порядку.

Особливо показовим є контекст написання листа: рішення звернутися до митрополита виникло після того, як вихованець почув вітальну промову про його «справедливість і любов». Саме ця риторика стала тригером (замінити на «ключовим поштовхом») — Гончаренко вирішив перевірити її на практиці [20, арк. 22 зв. – 23]. Його «наївність» полягає не у незнанні реальності, а у відмові прийняти її правила. Він діяв так, ніби проголошені ідеали справді мали силу.

У межах мікроісторичного аналізу цей момент є принциповим. Індивідуальна емоційна реакція — обурення несправедливістю — трансформується у вчинок, який має потенціал порушити встановлену систему координат. Саме тут відбувається перехід від внутрішнього переживання до соціальної дії. У цьому сенсі вчинок семінариста набуває політичного виміру — не в ідеологічному, а в системному значенні. У середовищі, де очікується емоційна стриманість і лояльність, відкрите моральне судження стає актом порушення порядку.

10 жовтня, наступного дня після свята, митрополит після обіду викликав до себе ректора КДС протоієрея Миколая Концевича та передав йому лист з вимогою розібратися «з усією серйозністю». Повернувшись до семінарії, ректор викликав П. Гончаренка не до офіційного кабінету, а на приватну квартиру в прибудові до основного приміщення, надаючи розмові

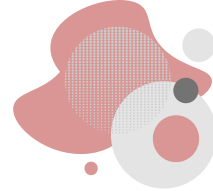

зовні невимушеного характеру. При цьому він свідомо не згадав про сам лист на початку бесіди [20, арк. 22].

Розмова будувалася як поступове з'ясування особистих обставин вихованця. Ректор розпитав про сім'ю, матеріальний стан, життєві умови. Петро повідомив, що його мати тяжко хвора і перебуває у скрутному становищі, а о. Митрофан надавав їй допомогу. Він також пояснював, що популярність священика викликала заздрість сусіднього духовенства, яке й спричинило його усунення через наклепи. Відповідаючи на подальші запитання, семінарист підкреслював, що його мотивом було бажання допомогти благодійнику. Він намагався потрапити на особистий прийом до митрополита, однак не був допущений до нього: спочатку керуючим справами екзарха протоієреєм Миколаєм Скоропостижним, а потім — іншими співробітниками за його розпорядженням. Саме це, а також урочисті слова привітання в день Ангела, спонукали його вдатися до письмового звернення [20, арк. 22–23].

Після цього ректор перейшов до оцінки вчинку. Він наголосив, що семінарист не має права судити ієрархію і повинен був звернутися до найближчого начальства, зокрема до інспектора семінарії. Петро відповів, що намагався діяти через посередників, зокрема звертався до інспектора протоієрея Костянтина Карчевського з проханням організувати зустріч з екзархом, однак той «тільки розвів руками» і відмовився. У підсумку ректор кваліфікував дії учня як «недружелюбні» та «безтактні», підкреслюючи, що той «взяв на себе роль судді нашої Ієрархії, в тому числі й самого Митрополита, і особливо в день його Ангела» [20, арк. 23–23 зв.].

Прот. М. Концевич побудував бесіду як поступове розкриття мотивів: спочатку — про сімейні обставини, далі — про духовника, потім — про написання листа, і, нарешті, — про сам факт «зухвалості». На початковому етапі він використовував «батьківський» дискурс, створивши атмосферу

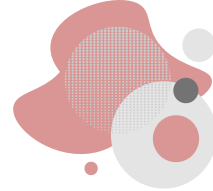

довіри. Така стратегія дозволила встановити контроль над ситуацією без негайного загострення. У ході розмови цей дискурс поступово доповнився «слідчим». У такий спосіб ректор змістив фокус розмови з етичного змісту скарги на питання дотримання субординації. Однак Петро послідовно наполягав на своєму: він діяв свідомо, з бажання допомогти, після спроб вирішити питання по-іншому. Його логіка — етична; логіка ректора — ієрархічна. Кульмінація бесіди: семінарит «взяв на себе роль судді ієрархії». У цій формулі концентрується весь конфлікт: право судити в системі належить лише вищим, тоді як для Гончаренка воно впливає з совісті. Таким чином, відбувається ключова трансформація: зміст протесту витісняється його формою.

Розглянутий випадок дозволяє побачити, як у семінарському середовищі функціонує специфічний режим емоційної дисципліни. Від студентів очікується не лише правильна поведінка, але й відповідні емоційні реакції — стриманість, покірність, довіра до ієрархії. Обурення як таке не є повністю забороненим, але воно має залишатися в межах, які не порушують субординації. Його допустимі форми — внутрішнє переживання, обережне звернення через встановлені канали, відсутність публічного або прямого звинувачення.

У випадку П. Гончаренка ці межі порушуються. Його обурення набуває артикуляції, причому у формі, яка ставить під сумнів моральну легітимність вищої інстанції. Саме це, а не сам факт емоційної реакції, робить ситуацію проблемною. З цієї точки зору, його лист можна розглядати як приклад «невідповідної емоції» — не в сенсі її внутрішньої неправомірності, а в сенсі її невідповідності інституційним очікуванням.

Київська духовна семінарія початку 1950-х рр. постає як складна інституція, що балансує між двома центрами тиску: церковною традицією та радянським контролем. Потрапивши до неї, П. Гончаренко стикнувся з

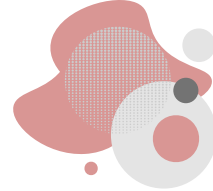

іншим типом релігійності — інституційним. Для адміністрації й викладачів було важливо створити керований і передбачуваний простір. Вони не були однозначно цинічними чи байдужими, але були змушені балансувати між різними вимогами: зберегти навчальний заклад, не допустити конфліктів, уникнути уваги державних органів. Так о. М. Скоропостижний, будучи викладачем, чудово знав про ситуацію з братами Гончаренками, яка обговорювалася на педраді, і тому не допускав Петра на прийом до екзарха. Інспектор о. К. Карчевський, з яким вихованець був особливо близький і який, за його спогадами, згодом сам постраждав за відмову співпраці, теж визнав свою безсилість допомогти [10].

Того ж вечора 10 жовтня о. М. Концевич відвідав аудиторію 3 класу, де учні працювали над письмовими завданнями. Він, зокрема, прочитав твір П. Гончаренка, який оцінив як найкращий за змістом і стилем. Парадокс ситуації полягав у тому, що Петро, за характеристикою ректора, був кращим учнем у класі, людиною розвиненою, розсудливою і шанобливою за настроєм [20, арк. 23 зв.]. Це означає, що конфлікт не можна пояснити ані незрілістю, ані браком освіти. Його джерело — саме в поєднанні інтелекту і моральної автономії. Наразі виникає дилема «найкращого учня» як структурної проблеми.

12 жовтня 1954 р. о. М. Концевич власноруч написав рапорт уповноваженому Г. Корчевому про ситуацію довкола П. Гончаренка, а також додав переписану копію його звернення до митрополита. Це привертає особливу увагу, оскільки подібні тексти зазвичай готувалися в машинописному вигляді. Очевидно, ректор намагався не поширювати інформацію про цей інцидент навіть серед службовців семінарської канцелярії.

Доповідна записка важлива не лише з точки зору реконструкції подій та стратегії розмови з вихованцем. Вона заслуговує на аналіз і для з'ясування

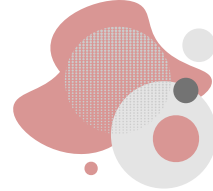

позиції ректора щодо інциденту. У документі він пропонував таку інтерпретацію, яка б відрізнялася від потенційно можливих жорсткіших трактувань. Замість того щоб представити лист як прояв нелояльності чи антирадянської поведінки, о. Миколай кваліфікував його як «зухвалість» і «безтактність». Ця характеристика мала важливу функцію: вона переводила інцидент із політичної площини в морально-дисциплінарну. Водночас ректор заявив про намір зробити семінариста об'єктом особливої уваги з метою визначення його придатності до майбутнього священства [20, арк. 23 зв.].

Така подача дозволяла досягти подвійного ефекту. З одного боку, демонструвався контроль над ситуацією і здатність адміністрації підтримувати порядок, що було необхідним у взаємодії з державними органами. З іншого — знижувався ризик серйозних санкцій щодо учня. У цьому сенсі ректор виступав як посередник між двома системами. Його дії не зводилися лише до дисциплінування, а й включали елемент неформального захисту, спрямованого на мінімізацію наслідків для підлеглого.

Формального покарання П. Гончаренка не відбулося. Проте ситуацію поглиблював попередній досвід з його братом. Петро ніби й не повторював поведінку Михайла, але його вчинок — інша форма тієї ж автономії. Цей випадок створював контекст підозри: його родина сприймалася як носій «проблемного» типу релігійності — надто радикальної, неконтрольованої, орієнтованої на внутрішній авторитет.

Фінал історії виглядає тихим, але симптоматичним. 31 жовтня 1954 р. П. Гончаренко подав заяву про звільнення. В її тексті вказувалося: «у зв'язку з поганим здоров'ям, яке відображається на поранену голову і не дозволяє мені розумово продовжувати навчання в Семінарії» [20, арк. 121]. У спогадах він пізніше вказував, що його відрахували за особистим розпорядженням митрополита Іоанна [10]. 12 листопада Педагогічні збори Правління розглянули і задовольнили подане прохання. Його причини не викликали

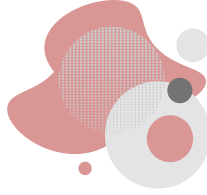

обговорення чи коментарів на засіданні, питання з листом ніде не порушувалося. Всі учні в кінці чверті були відзначені оцінкою 5 за поведінку [20, арк. 109 зв., 112].

Це завершення демонструє типовий для епохи сценарій: уникнення відкритого конфлікту через «м'яке витіснення». Проблема не вирішується, а просто зникає разом з носієм. Таким чином, вихід з семінарії став формою розв'язання конфлікту без його прямого артикулювання. Це характерний механізм для систем, що прагнуть зберегти зовнішню стабільність і внутрішню цілісність, мінімізуючи відкриті прояви напруження. Водночас він фактично означає виключення з інституції людини, чия поведінка виявилася несумісною з її внутрішніми нормами.

Висновки. Розглянутий випадок П. Гончаренка дозволяє побачити внутрішню логіку функціонування Київської духовної семінарії як інституції, що перебувала на перетині церковної традиції та радянського контролю. Мікроісторичний аналіз показує, що конфлікт виник не стільки через сам факт незгоди, скільки через форму її вираження: індивідуальна емоційна реакція на пережиту несправедливість, артикульована у вигляді прямого звернення до найвищої церковної інстанції в УРСР, була сприйнята як порушення субординації та інституційного порядку. У цьому процесі відбулася характерна трансформація: моральний протест було переозначено як дисциплінарну проблему, а етична позиція — як прояв «зухвалості» та «безтактності».

Важливим результатом дослідження є виявлення специфічного режиму емоційної дисципліни, що діяв у семінарському середовищі. Лояльність тут передбачала не лише зовнішню покору, але й внутрішню стриманість, контроль над емоціями та відмову від публічного морального судження щодо ієрархії. Таким чином, емоції виступають як об'єкт регуляції, а їх «невідповідні» форми — як фактор ризику для інституційної стабільності.

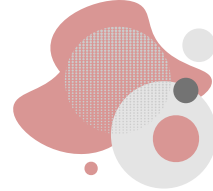
Проаналізована ситуація демонструє, що навіть щиро релігійна, етично мотивована позиція могла виявитися несумісною з вимогами системи, якщо вона виходила за межі дозволеного.

Загалом, випадок П. Гончаренка висвітлює фундаментальне протиріччя між особистою релігійною етикою та інституційною логікою виживання в умовах радянської системи. Це протиріччя є наслідком ситуації, в якій віра вимагає правди, інституція — лояльності, а реальність — компромісу. Конфлікт між ними не був випадковим чи індивідуальним, а структурним. І саме тому історія одного студента стає дзеркалом цілої епохи, в якій віра виживала, але змушена була навчитися мовчати.

Перспективним напрямком досліджень є порівняльний аналіз аналогічних випадків в інших семінаріях УРСР для виявлення типових стратегій інституційного виживання Церкви. Також окремої уваги потребує реконструкція подальших життєвих траєкторій відрахованих вихованців як представників внутрішньої церковної опозиції.

Список використаних джерел

1. Апанасенок А. В. Верующие колхозники и «попы-коммунисты»: к вопросу о сосуществовании православной и «социалистической» культур в жизни советского села позднесталинского и хрущевского периодов. *Новейшая история России*. 2022. Т. 12, № 4. С. 1018–1034. <https://doi.org/10.21638/spbu24.2022.412>.
2. Бажан О. Рух опору як частина радянського повсякдення. *Українське суспільство в 1960–1980-х рр. Історичні нариси* / відп. ред. В. Даниленко. Київ: Інститут історії України НАН України, 2022. С. 707–775. <https://doi.org/10.15407/book11-0018683>.
3. Бондарчук П. Віруючі в УРСР: громадянська позиція і виконання громадянських обов'язків (середина 1940-х — середина 1980-х років). *Україна*

XX ст.: культура, ідеологія, політика. 2014. Вип. 19. С. 54–75.
<https://nasplib.isofts.kiev.ua/handle/123456789/87873>.

4. Бондарчук П. М. Релігійна свідомість віруючих УРСР (1940–1980-і роки): повсякденні прояви, трансформації / голов. ред. В. А. Смолій. Київ: Інститут історії України НАН України, 2012. 322 с.
<http://resource.history.org.ua/item/0008501>.

5. Бондарчук П. М. Релігійність населення України у 40–80-х роках XX ст.: соціокультурні впливи, особливості, тенденції змін. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. 381 с. <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001993>.

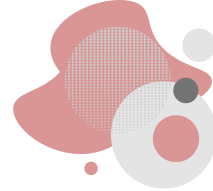
6. Бубнов А. Ю., Апанасенок А. В. Политическая лояльность и коллективная память: варианты согласования идентичностей «советских верующих». *Вестник Московского университета. Серия 12. Политические науки.* 2022. № 1. С. 66–78.

7. Войналович В. А. Духовні навчальні заклади України (друга половина 40-х — перша половина 60-х рр. XX ст.). *Український історичний журнал.* 2003. № 2. С. 24–38; № 4. С. 61–74.
http://resource.history.org.ua/publ/journal_2003_4_61.

8. Гончаренко Петр Прокофьевич. *Память народа.* URL: <https://pamyat-naroda.ru/heroes/person-hero126268729/> (дата звернення: 19.02.2026).

9. Данилюк Ю. З. Опір духовенства і віруючих Російської православної церкви конформістські настроєним ієрархам РПЦ (50–80-ті рр. XX ст.). *Історія України. Маловідомі імена, події, факти.* 2005. Вип. 31. С. 161–175. http://resource.history.org.ua/publ/histname_2005_31_161.

10. Из воспоминаний духовного сына катакомбного священника Митрофана Коваля. *Русская Православная Церковь Заграницей.* URL:

<https://sinod.ruschurchabroad.org/documents%20svyashenniki%20i%20miryane.htm>
(дата звернення: 13.01.2026).

11. Митрофан (Божко), архім. Виміри повсякденного життя радянських семінаристів: випадок Київської духовної семінарії 1947–1960 рр. *Церковно-історичний збірник Волинської духовної семінарії*. 2025. Вип. 6. С. 157–169.

12. Митрофан (Божко), ієром. Культурно-виховні заходи у Київській духовній семінарії в радянський період її існування (1947–1960 рр.). *Київ і кияни: матеріали щорічної наук.-практ. конф. (м. Київ, 25–26 листоп. 2021 р.)*. Київ, 2021. Вип. 13. С. 193–196.

13. Митрофан (Божко О.), архім. Особливості структурно-функційної організації духовних семінарій за радянських часів (на прикладі Київської духовної семінарії). *Київські історичні студії*. 2024. № 2 (19). С. 55–63.
<https://doi.org/10.28925/2524-0757.2024.27>.

14. Оліцький В. Навчання та побут студентів Київської духовної семінарії (1947–1960 рр.). *Емінак*. 2022. № 2 (38). С. 147–159.
[https://doi.org/10.33782/eminak2022.2\(38\).587](https://doi.org/10.33782/eminak2022.2(38).587)

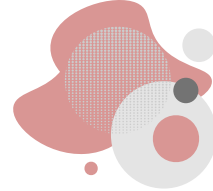
15. Федчук О. Виховна робота у Волинській духовній семінарії (1945–1964 рр.). *Cerkiewny Wiestnik*. 2016. № 2. S. 56–63.

16. Федчук О. Вплив радянської влади на формування студентського складу Волинської духовної семінарії. *Науковий вісник СНУ ім. Лесі Українки. Історичні науки*. 2017. Вип. 5 (354). С. 73–79.

17. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 4648. Оп. 3. Спр. 123. 180 арк.

18. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 4648. Оп. 3. Спр. 139. 266 арк.

19. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 4648. Оп. 3. Спр. 159. 250 арк.

20. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 4648. Оп. 3. Спр. 160. 143 арк.
21. Шлихта Н. В. «Православный» и «советский»: к вопросу об идентичности верующих советских граждан (1940-е — начало 1970-х гг.). *Антропологический форум*. 2014. № 23. С. 82–107.
22. Шліхта Н. В. Православні вірні — на захист своїх прав і своєї Церкви (на українських матеріалах кінця 1940-х — 1970-х рр.). *Наукові записки НАУКМА: Історичні науки*. Київ, 2010. Т. 104. С. 34–41.
23. Bozhko, Mitrophan. The Kyiv Theological Seminary in 1947–1960: A Brief Introduction to Further Study. *Теолошки погледи*. Т. LIII, № 3. Београд, 2020. С. 723–742. <https://doi.org/10.46825/tv/2020-3-723-742>.